

Imbazi y'Ihindura ly'itegeko-nshinga lya mbere lya Republika y'u Rwanda

Inyandiko ya Bwana Thaddée Bagaragaza wabaye Ministri muli gouvernement ya Prezida Kayibanda

Imbazi¹ y'ihindura ly'itegeko-nshinga lya mbere lya Republika y' U-Rwanda.

I. Intangiliro

Muli kanama 2012, abasomyi b'Umusoto na DHR bagiye impaka ku magambo yali yavuzwe na Jean-de-Dieu Manishimwe muli iyi nteruro : « *Kayibanda nawe yali afite amakosa menshi alimo irondakarere, ily'ingenzi likaba guhindura itegeko-nshinga agamije kugundira ubutegetsi* ». Mu kumusubiza kuli DHR, ku wa gatandatu taliki 04 kanama 2012, Lewopolidi Munyakazi, yanzuye agira ati : « *Kuli iyi ngingo, twali dukwiliye kongera kwitabaza ubuhamya bw'umusaza Tadeyo Bagaragaza. Mu gihe cyashize yaduhaye igisobanuro cy'ibyerekeye « guta no guteshwa umurongo » (halı havutse ilindi shyaka muli MDR). None no kuli ibi byo « guhindura itegeko-nshinga », byaba byiza adusobanuliyi igitugu Kayibanda yamushyizeho (yali perezida w'inteko ishinga amategeko) cyangwa se yashyize ku hadepite bose (ku giti cyabo) kugira ngo abategeke kulihindura kandi batabishaka. Ubuhamya bwe bwaba ingirakamaro cyane.* ».

None, jyewe, Tadeyo Bagaragaza, nzinduwe no gutanga ubwo buhamya nsabwe, no kumenyesha abazasoma iyi nyandiko bose, ibyo nzi mw'ihindura ly'itegeko-nshinga lya mbere lya Republika y'U-Rwanda. Aliko lero byumvikane ko ntazinduwe no kwemeza cyangwa se kunyomoza ibyo kanaka yanditse: yanditse ibitekereo bye kuli icyo kibazo, nanje ngyiye kwandika icyo mbizio. Ilyo tegeko-nshinga lya mbere lyahinduwe muli gicurasi, mu mwaka wa 1973. Icyo gihe, nali « secrétaire régional wa MDR-PARMEHUTU » muli prefegitura ya Ruhengeli, bityo nkaba ndi umwe mu bali bagize « secrétariat national » na « congrès national » ya pariti y'abatanze umushinga wo guhindura itegeko-nshinga. Nali umwe mu ntumwa z'abaturage (député national mu nteko ishinga amategeko, ndetse ndi umwe mubayiyoboraga (nali président de l'Assemblée nationale, Ndwaniye Joseph ari vice-président, na Ndahayo Claver ali secrétaire député). Ngira ngo birumvikana ko, mu bakulikiraniye hafi ihindura ly'itegeko-nshinga lya mbere lya Republika y'U-Rwanda, nanje mbalimo.

II- Imbazi nyilizina

A. Intandaro

Itegeko-nshinga lyambere lya Republika y'U-Rwanda, nk'uko lyemejwe muli 1962, nilyo lyali likiyobora igihugu muli 1972². Kandi lyateganyaga ko prezida wa Republika adashobora kurenza mandat eshatu (3) zikulikirana ayobora igihugu. Birumvikana neza ko ilyo tegeko litemereraga Gerigori Kayibanda kwiyamamaliza mandat ya kane : « *Le mandat du président de la République est de 4 ans. Il est rééligible. Il ne peut toutefois exercer quatre mandats successifs* ». Muli 1973, Gerigori Kayibanda yali amaze imyaka 12 ali prezida wa Republika, ari nawo mwaka yagombaga kurangizamo « mandat » ye ya gatatu.

¹ Imbazi signifie en français le récit d'un événement.

² Uwashaka kumenya bihagije ibyerekeye ili tegeko-nshinga yatasoma ibitabo bikulikira : « **Mureme Kubwimana, Bonaventure, Manuel d'Histoire politique et sociale du Rwanda contemporain suivant le modèle Mgr Alexis Kagame, Tome 1 et Tome 2, l'Harmattan, Paris, 2012** ».

Imbazi y'Ihindura ly'itegeko-nshinga lya mbere lya Republika y'u Rwanda

Inyandiko ya Bwana Thaddée Bagaragaza wabaye Ministri muli gouvernement ya Prezida Kayibanda

Kubera iyo mpamvu, « secrétaire exécutif national » wa parti MDR-PARMEHUTU, Bwana Mbarabukeye Athanase, yatumiye inama y'abasokereteri rejjionali bose (10) b'ishyaka lya MDR-PARMEHUTU. Ayitumiramo na Bwana Nsanzimana Sylvestre, umuhanga mu by'amategeko (juriste), kugira ngo atugire inama mubyo twatumilijwe kwiga. Ubusanzwe, hali hateganjwe ko inama ya « secrétariat national » iyoborwa na prezida wa pariti, aliko iy'icyo gihe, yo yayobowe na « secrétaire exécutif national », kubera ko yagombaga kwiga ibirebana na prezida wa pariti ku giti cye.

Amagambo « secrétaire exécutif national » yatubwiye atangiza inama, nayahina ntya : « Iyi manda Gerigori Kayibanda agiye kurangiza ali prezida wa Republika ni iya gatatu. Ntashobora kwiyamamaliza iya 4, kuko itegeko-nshinga libimubuza. Aliko ilyo tegeko lihinduwe (révision), ku bulyo ashobora kurenza « manda » eshatu, yashobora kwiyamamaliza iyi manda igiye kuzu. Bitabaye ibyo, tugomba gutumiza hakili kare, « congrès national » ya pariti, kugira ngo itange umukandida mushya, wo kwiyamamaliza uwo mwanya. Ndibwira ko abawifuza batabura, aliko ntacyatwemeza ko abo bawifuza alibo abarwanashyaka bifuza ko bayobora igihugu. N'abafite za ruswa zo gutanga kugirango batorwe, ntibabura, nk'uko nabifuza kwisabira imyanya kanaka aramutse atorewe kuba prezida, batabura. Simvuzemo n'ibihugu by'amahanga bishobora kubyivangamo. Tuzi neza ko congrès ishobora kwerekanisha amajwi menshi umuntu udasanzwe azwi neza nka Kayibanda ; udafite ubushobozi no gukunda Abaturarwanda nk'uko we tubimuziho. Ugasanga igihugu tugishubije mu kaga, ndetse no ku ngoma ya gihake. Muli make, muli iki gihe, kubona umukandida wo gusimbura Gerigori Kayibanda, kumwanya wa prezida wa Republika, kandi Kayibanda ahali, bitamunaniye, ni nko gushora ibyo wali utunze byose mu mukino wa tombola, uteganya kunguka ibya mirenge ! Ngira ngo mwese murumva ko umuti usigaye, ali umwe rukumbi : kuvugurura (réviser) itegeko-nshinga. Kandi byo birashoboka. Ilyo tegeko, ubwalyo, lifite ingingo ibiteganya (Art.107). Abadepite bo kulitora ni abali mu nteko inshinga amategeko muli iki gihe, kandi bose ni abaparimehutu. Ndetse bibaye na ngombwa kubaza abaturage bose, muli référendum, nta muturage numwe utifuza ko ali prezida Kayibanda wakomeza kuyobora U-Rwanda n'abarutuye».

Uko mbyibuka, ilyo jambo lyahawe amashyi y'urufaya, aherekewe n'ibitwenge byinshi cyane by'ibyishimo. Twahise dutangira gusoma inyandiko y'itegeko-nshinga, dutoranyamo ibigomba guhinduka, kugira ngo lisigare lihuje n'uko twabyifuzaga.

B. Icyo prezida Geregori Kayibanda yabitekerezagaho

Bwarakeye, prezida Gerigori Kayibanda, adusanga mu nama, dore ko hali na hafi y'iwe. Yahawe umwanya, atubwira igitekerezo cye, mu magambo nahina ntya : « Secrétaire exécutif national yambwiye icyo iyi nama mulimo igamije : gutegura inyandiko yatangwaho umushinga w'itegeko-nshinga lishya, lyo kuvugurura ilisanzweho. Icy'ingenzi kigamijwe, akaba ali ukwemerera prezida wa Republika kuba kandida muli « manda » zikulikiranye, inshuro yifuza zose ! Nabwiye « secrétaire exécutif » icyo mbitekerezaho, none namwe mugize « secrétariat national » ya parti, nje kubibabwira. Muzi ko hafi ya mwese, twafatanyije kurenganura abaturage bose b'U-Rwanda, turwanya ingoma ya cyami na gihake, dushaka kugeza igihugu cyacu n'abagituye kuli Republika na Demokarasi. Uko jye mbyiyumvamo, kurwanira « demokarasi » si ukurwanya ubutegetsi buli mu maboko y'umuntu umwe gusa cyangwa agatsiko k'abantu, ahubwo ni no kwilinda ubutegetsi bwa gitugu (dictature ou tyrannie), aho abaturage baba batagishoboye gutanga ubutegetsi nta gahato ; batagishoboye kugenzura uko bayoborwa ; kandi batagishoboye gukuraho uwo babuhaye batagombye kuryura mu nzira ya « révolution ». Kutagena umubare w'imyaka umutegetsi

Imbazi y'Ihindura ly'itegeko-nshinga lya mbere lya Republika y'u Rwanda

Inyandiko ya Bwana Thaddée Bagaragaza wabaye Ministri muli gouvernement ya Prezida Kayibanda

w'igihugu atagomba kurenza yikulikiranje ni ubulyo budakuka bwo kumuha inzira yo kunyuzamo « dictature ». Twavanyeho ubutegetsi bwa cyami, tubusimbuza Repubulika na Demokarasi. Dukwiliye kwilinda guteganya icyanzu bwashobora kunyuramo bukagaruka ku ntebe bwirukanweho ! Kuli jye, umuprezida w'igihugu wifusa kwiyongeza za « manda », inshuro ashaka zose, simbona aho yaba ataniye n'umwami, n'ingoma ya cyami. Kandi mwibuke neza ko twandika mw'itegeko-nshinga, umubare ntarengwa w'inshuro za « manda », ni ilyo gundira ly'ubutegetsi twakumiraga ! Ikindi ngomba kubabwira ni uko nzifata, ibyo mwifusa nimubigeraho. Itegeko-nshinga lizaba lyemejwe n'inteko ishinga amategeko, nzalisinya kandi nditangaze, kuko ali uko itegeko liliho libiteganya. Aliko rero uko mbizi, nta tegeko liliho, lintegeka kwiyamamaliza « manda » ya kane. Nizeye ko n'ibyo musigara mubitekerezaho ».

Prezida Kayibanda, amaze kudusezeraho, « secrétaire exécutif national » yahise atubwira ati: « Nizeye ko ibyo prezida wacu atubwiye, ntawe bishyize mu rujijo. Atubwiye igitekerezo cye, aliko nk'uko bisanzwe muli « démocratie », ntatubwiye gutekereza nkawe, byanze, bikunze. Turebe, uko tubibona, igifitiye inyungu igihugu cyacu n'abaturage bacyo. Ikindi kandi, uko tumuzi, no kwicisha bugufi kwe, si we wakwisabira guhamma muli uliya mwanya ; nyamara abenshi muli pariti ye babimusabye, ndibwira ko atabyanga » !

C. Uko Inteko ishinga amategeko yakiliye umushinga uhindura itegeko-nshinga.

Uko mbyibuka, inyandiko y'umushinga w'itegeko-nshinga, nk'uko wateguwe na « secrétariat national » ya MDR, washykilijwe Inteko ishinga amategeko, hakulikijwe uko ingingo ya 107 y'itegeko-nshinga lyalihoyabiteganya :

1. Biro y'Inteko ishinga amategeko yabanje kugenzura niba abadepite basinye inyandiko y'umushinga bageze kuri 2/3 by'abagize Inteko;
2. Inteko iteranye, ibanza kwiyemeza kuba “Inteko ishyiraho itegeko-nshinga” (assemblée constituante);
3. Barangije gusuzuma uwo mushinga, hafi ya bose (barenze 4/5 by'abagize inteko bemeje ko iyo nyandiko aliyo igizwe itegeko-nshinga lishya, lisimbuye ilyali lisanzweho;
4. Prezida wa Repubulika, Nyakubawa Gerigori Kayibanda, aralisinya kandi alitangaza kw'italiki ya 18 Gicurasi 1973.

Uko nabibonye, ntacyambuza kwemeza ko ihindura ly'itegeko-nshinga lya mbere, lyagenze neza, kandi lyanyuze mu nzira y'amategeko ! Taliki ya 05 nyakanga 1973 hali hateganijwe congrès za prrefegitura za parti PARMEHUTU zo kwemeza abagizwe « abakandida » b'ivo pariti, bo kwamamarizwa ubudepite, n'abakandida bo kwiyamarizwa kuba prezida wa Repubulika. Nyuma yaho, muli nyakanga-kanama 1973, hali hateganijwe congrès national yagombaga kugena umukandida mushya wa MDR-PARMEHUTU kumwanya wa prezida wa Repubulika. Nyuma y'ibyo niho hagamboga kuba amatora ya prezida wa Republika. Aliko lero, ibyo byose byabulijwemo na kudeta yo kuwa 05 nyakanga 1973.

III. Umwanzuro

Biragaragara ko muli iyi « **Imbazi y'Ihindura ly'itegeko-nshinga lya mbere lya Republika y'u Rwanda** », halimo ibisubizo ku bibazo Lewopolidi Munyakazi yabajije. Ngibi:

Imbazi y'Ihindura ly'itegeko-nshinga lya mbere lya Republika y'u Rwanda

Inyandiko ya Bwana Thaddée Bagaragaza wabaye Ministri muli gouvernement ya Prezida Kayibanda

- 1) Nta gitugu prezida wa Republika, Bwana Kayibanda Gerigori, yashyize kuli prezida w'Inteko ishinga amategeko, Bwana Bagaragaza Tadeyo, amutegeka guhindura itegeko-nshinga lya mbere lya Republika y'U-Rwanda. Yali afite uburenganzira asangiye n'Inteko ishinga amategeko bwo kugeza mu nteko umushinga w'itegeko (« l'initiative de la révision de la Constitution appartient concurremment au président de la République et à l'Assemblée nationale). Uwa prezida wa Republika, uturuka mu nama y'abaminisitiri (conseil du gouvernement). Uw'Inteko ishinga amategeko, ugatangwa n'abadepite bageze kuri 2/3 nibura, by'abagize inteko. Uyu mushinga nakoreye « imbazi », ni uw'Inteko ishinga amategeko. Si uwa prezida wa Republika.
- 2) Prezida Kayibanda yari azi neza ko nali mu nama ya "secrétariat national" ya MDR, igihe abwira abayigize ko adashyigikiye na gato itegeko-nshinga ligamije kongera inshuro za mandat zikulikiranye, umukuru w'ighugu ashobora kwiyamamaliza. Ntibyakumvikana ko anshyiraho igitugu cyo kulishyigikira, kandi yibonera neza ko ibantu ubwabyo bilimo byikora. Perezida w'Inteko ishinga amategeko ayobora imilimo y'inteko aliko siwe Kamara. Inteko ishinga amategeko ishobora gutora umushinga adashyigikiye. Kimwe n'uko ishobora kwanga umushinga ashhyigikiye. Hakora itora kandi nawe agira ijwi limwe nka buli mudepite wese. Iyo itora libaye, icyemejwe na benshi niceyo cyitwa icyemezo cy'Inteko. Nawe ubwe ashobora kwegura,ku bushake bwe, no ku mpamu ze bwite.
- 3) Naho ku badepite bagize Inteko ishinga amategeko, nta mpamu igaragara, yajya gutuma prezida Kayibanda abashyiraho igitugu cyo guhindura Itegeko-nshinga, kandi abona ko abarenze 2/3 by'abagize inteko, bashyize umukono wabo kunyandiko bazatora ku bushake bwabo. Ni ibantu byaturutse mu barwanashyaka no mu badepite. Si ibantu byaturutse hejuru muli prezidanse ya Republika. Uko niko kuli nyakuli !

Muli make, ndemeza ko ihindura ly'itegeko-nshinga lya mbere, lya Republika y'U-Rwanda, lyashyizweho n'ubushake bwa benshi mu bagize Inteko ishinga amategeko, nta gitugu, bashyizweho. Byabaye ku bwende bwabo. Hagishijwe inama impuguke kandi byubahilije amategeko.

Bikorewe i Seneffe mu Bubiligi,
Tariki ya 01/09/2013

Tadeyo Bagaragaza

